

FAHR AL-DİN B. 'OMAR AL-RĀZĪ' NİN «ZĀD-İ MA'AD»'I

NAZİF HOCA

Burada metni sunulan risâle, VI./XII. asrın meşhûr kelâm âlimlerinden Fahr al-Dīn Abū 'Abd Allāh Muhammed b. 'Omar al-Husayn al-Rāzī (544-606/1150-1210)¹'nin henüz ilmî bir neşri yapılmamış olan eserlerinden biridir.

Aşağıda, nüshaları hakkında verilen izâhattan da anlaşılacağı gibi, bu risâle, muhtelif isimlerle zikredilmektedir. Bu isimlerden en doğrusu, Ayasofya Kütüphanesi (nr. 2052) nüshası müstensihinin kaydettiği *Zād-i ma'ād* olmalıdır.

Al-Rāzī bu risâlesini oğlu Muhammed'in ölümü üzerine, Gūri² sultanlarının Baymān kolundan olan ve Bāmyān'da hüküm sürmüş bulunan (587-602/1191-1206) Bahā' al-Dīn Abu'l-Mu'ayyad Sam b. Muhammed b. Mas'ūd'un³ kendisine gönderdiği tâziyet-nâmesine cevab olarak kaleme almıştır. Her ne kadar Manisa nüshasının (istinsâh tarihi 935 h.) mukaddimesinde Şihāb al-Dīn Gūr (569-602/1173-1206)⁴'un tâziye-nâmesine cevab olarak yazılmış olduğu kaydı bulunmakta ise de, bundan daha eski olan Ayasofya nüshası (nr. 2052, istinsah tarihi 686 h.) ile Çorum nüshasındaki (istinsâh tarihi 764 h.) risâlenin Bāmyan kükümdarı Bahā' al-Din Sam b. Muhammed b. Mas'ūd'un tâziye-nâmesine cevab olarak yazılmış olduğuna dâir kayıtları daha doğru olmalıdır.

¹ Rāzī için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 506, v.d.; *Suppl.* I, 920, v.d.; *al-Ziriklī*, *al-ʿAʿlām*, VII, 203; *O. R. Kahhāla*, *Muʿcam al-muʿallifīn*, XI, 79; *IA* (= *İslām Ansiklopedisi*), IX, 645 v.d. ve bu eserlerde gösteriler yerler; Sayyid Mahmūd Hayri, *Dānişmandān-i nāmī-i İslām*, Tahran, 1337 hş., s. 267.

² Gūriler için bk. *Tabakāt-i Nāsirī*, nşr. 'Abd al-Hayy al-Habībī, Kābul, 1342 hş., I, 318 v.d.; *IA*, IV, 826-830.

³ Bahā'al-Dīn Sam için bk. *Tabakāt-i Nāsirī*, I, 337-338; *Düvel-i İslâmiye*, s. 455-458; *IA*, göst. yer.

⁴ Şihāb al-Dīn Muhammed b. Husayn için bk. *Tabakāt-i Nāsirī*, I, 339-340. *IA*, göst. yer.

Al-Rāzî bu risâlesinde rûh ile cesed hakkındaki fikirlerini on kısa fasılda beyan etmiştir. Bütün bu fasıllarda çok basit ve müşahhas misâllerle verilen izâhlar, gayet açık ve sâde bir dil ile kaleme alınmıştır. Bu fasıllarda sırasıyla şu meseleler ele alınmıştır :

1. Rûhun , bedendeki durumu, onun müstakil bir varlık olarak bedene yerleştirilmesi ve bedenle olan münâsebetinin bir misâlle izahı.

2. Dâimî bir gelişme ve değışmeye tâbi bulunduğu için cesedin fâni olduğu, aksi takdirde bâki olması lâzım geldiği.

3. Rûhun esası ile, ruh ve cesedin iki ayrı varlık olduğunun ispatı ve bunun için getirilen 11 delil.

4. Ölümün aslı ve mâhiyeti. Burada insan rûhunun cevherinin kendi varlığında, bu cesedin varlığından müstağnî olduğu, gerek rûh ve gerekse cisimler âleminin (âlem-i ecsâm ile âlem-i ervâhın) yaratılmış (mahlûk) olduğu izâh edilmektedir.

5. Ayrılık derdi ve mâhiyeti.

6. Müellif nasihat ve tenbîh (ikaz) adını verdiği bu bölümde, ayrılık derdinin ne olduğunu öğrenip, bu derde yakalanmamak için ne şekilde davranmak gerektiğini izâha çalışır. Meselâ ona göre, böyle bir derde yakalanmamak için kendisinden ayrılma mukadder olan hiç bir şeye sevgi bağlamamalıdır. Bunun yerine uzaklaşma, ayrılma ve yok olmaktan münezze bulunan Tanrı'ya sevgi beslemelidir.

7. İnsân rûhunun mertebeleri hakkında bilgi veren bu bölümde, bu mertebeler, *Kur'ân*, LVI, 88, 91, 93, âyetlerine istinâd edilmek sûretiyle üç olarak gösterilmiştir.

8. Ölümün hikmet ve delillerinin beyânı hakkındaki bu fasılda, ölümün hak olup, Tanrının bir fiili olduğu, ölümden birçok hikmetlerin bulunduğu belirtilmekte ve bunlardan sâdece onu açıklanmaktadır.

9. Fasıllar, Kabir ziyâreti ile rûhların ne şekilde görünmesine dâirdir. Bu bölümde müellif, beden ile rûh münâsebetinin bir aşk ilgisi olduğunu, bu aşktan da Tanrı yakınlarından başkalarının haberi bulunmadığını ve bu aşkın âşikâr olduğunu izâh etmektedir.

10. Müellifin kendi ahvâline ve sabretmeye dâir olan bu bölümde, oğlu Muhammed'in ölümünden sonraki acıklı hâli sırasında, oğluna, Allah'ın rahmetinin kendi şefkatinden daha çok olduğunu düşünerek, kendisini teselliye çalıştığı görülmektedir.

Bu eserin hâlen bilinen nüshaları şunlardır :

1. A = Ayasofya Kütüphânesi, nr. 2052/2 (vr. 17^b - 31^a). Bu mecmuada risâle, *Risâla-i zâd-i ma'âd* adıyla yer almaktadır. Hicrî 686'da

istinsah edilmiştir. Aşağıda sunulan metnin tesisinde de esas olarak bu nüsha ile Ç nüshası alınmıştır.

Muhtelif risâleleri ihtivâ eden bu mecmuanın tavsifi için bak. H. Ritter, *Philologica IX, Der Islam*, 1938, XXV, 50 - 56.

2. F = Fatih Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 5426/4 (vr. 33^b - 40^a). Risâlenin adı *al-Risala fi'l-nafs va tahkik ziyarat al-kubur* olarak kaydedilmiştir.

Muhtelif risâleleri ihtivâ eden ve Prof. H. Ritter tarafından tavsif edilmiş olan (bk. *ayn. esr.* s. 65-70), bu mecmua hicrî 727'de istinsah edilmiştir (mecmuanın bâzı risâleleri hakkında daha geniş izâhat için bk. Ahmed Ateş, *Hicrî VI. - VIII. - (XII. XIV.) asırlarda Anadolu'da farsça eserler, Türkiyat mecmuası*, 1945, VII - VIII/2, s. 122 - 124).

Baş ve son aynı.

3. Ç = Çorum Genel Kütüphanesi, nr. 2240. Bu nüshasında eser *Risala-i ta'ziya-nâma* adını taşır.

Hicrî 764'te Kırım'da istinsah edilmiş bir mecmua içinde, vr. 15^a - 32^a'da yer almaktadır. 12,7 × 17,7 (7,5 × 10,5) cm. eb'âdındadır, 13 satırlı dairevî nesihle yazılmış olup söz başları kırmızıdır.

İstinsâh kaydı (44^b): حرره في ليلة الثاني والعشرين في شهر ... صفر سنة أربع وستين
وسبعمائة ... ببلدة قرم .

4. Ayasofya Kütüphanesi, nr. 4821/7 (vr. 75^a - 86^b). Bu nüshada eser *Risala fi hikmat al-mavt* ismini taşır.

İstinsâh kaydı bulunmayan ve muhtemelen VIII. / XIV. asırda istinsah edilmiş olan bu mecmua da, Prof. H. Ritter tarafından tavsif edilmiştir (*aynı eser*, s. 59 - 61).

5. M = Manisa Genel Kitaplığı, nr. 1489 (vr. 40^a - 47^b). *Risala dar cevâb-i ta'ziya-nâma* adını taşır.

Tamir görmüş, basma şemseli miklepli, ortası kahverengi, kenarları kırmızı, meşin bir cild içinde 200 yaprak; 15,5 × 10,9 cm. eb'âdında, yazı eb'âdı muhtelif olup, tâlik ile yazılmıştır; muhtelif risâle ve notlardan müteşekkil bir mecmuadır. 29 Zilkade 985 tarihinde Muhammed b. Mustafâ tarafından istinsâh edilmiştir.

زاد معاد

بسم الله الرحمن الرحيم

- 3 الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة على خير خلقه محمد وآله اجمعين .
فصل این مجموع رسالتی است که مولانا افضل العالم بحضرت بامیان فرستاد
در جواب تعزیت نامه که سلطان تاج‌الدین بوفات پسرش نوشته بود و این رساله
مشمول است بر ده فصل و نام وی زاد معاد نهاده است .

6-1 زاد معاد بسم الله . . . نباده است A: رساله تعزیت نامه صلی الله علیه و آله و سلم و خاندان او ، اما بعد بدان آسعدک الله بمعرفته و طاعته که این مجموع رسالتی است که مولانا امام العالم مفتی العرب و المعجم ناصر الحق حجة الله علی الخلق و خیر المله و الدین مقتدی الاسلام و المسلمین افضل العلماء وارث الانبیاء والمرسلین علی الهدی مفسر النزیل مقرر التأویل الداعی الی الله المؤید لدین الله محمد بن عمر بن الحسین رضی الله عنه بحضرت بامیان نوشته است در جواب تعزیت نامه که سلطان معظم بهاء الدنیا و الدین شمس الاسلام و المسلمین ابو المؤید سام بن محمد بن مسعود نورالله مضجعه فرستاده بود در وفات پسر وی امام شهاب الدین محمد قدس الله روحه العزیز و این رساله مشتملست بر ابحاث شریف و اشارات لطیف مرتب بر ده فصل جی بسم الله الرحمن الرحیم رب یسر ولا تسر الحمد لله رب العالمین و الصلوة و السلام علی رسوله و آله اجمعین این مجموعه رساله ایست که مولانا افضل العلماء فخر الملة و الدین حجة الحق علی الخلق الداعی الی الله ابی عبدالله محمد بن عمر الرازی نور الله مرقدہ و جمل بمجوحة الجنة مسکنه بخرزمیان نبشته است در جواب تعزیه نامه پسرش که سلطان شهاب الدین غور انارالله برهانه بدو فرستاده بود و این رساله مشتملست بر اشارات لطیف مرتب بر ده فصل M بسمه و علیه التکلیل حمد بی نهایت و مدح و غایت ان خدای را که حمد جمله حامدان در مقابله اقل مراتب جلال و عزت او تقصیرست و شکر جمله شاکران در برابر کترین درجه از درجات آلا و نعماء او حقیرست شکر گفتن بندگان مر نعمتای او رابعین نعمت او ست و مشغول بودن تکلفان بعبودیت و طاعت محض هدایت و رحمت او فیض فضل او بر محتاجان موقوف سؤال ایشان بوده و بهر جزو لا تجزی که در عالم کائنات و مبدعات رقم هستی دادر بر مقدسی او رابعین نامتناهی نموده و درود فراوان و صلوات بر بایان مرقد مطهر و مشهد معظم محمد مصطفی صلوات الله علیه باد و یاران و خاندان او و سلم تسلیماً . بدانک این رساله مشتمل است بر ده فصل F

- فصل اول : در مثال روح انسانی بر سبیل اجمال ،
 فصل دوم : در فنآء این جنه مشاهد ،
 فصل سوم : در بیان حقیقت درد فراق ، 3
 فصل چهارم : در حقیقت مرگ و احوال آن ،
 فصل پنجم : در بیان حقیقت روح انسانی ،
 فصل ششم : در بیان نصیحت و تنبیه ، 6
 فصل هفتم : در بیان مراتب روح انسانی ،
 فصل هشتم : در بیان حکمت مرگ و دلایل آن ،
 فصل نهم : در حقیقت زیارت و کیفیت تجلی ارواح ، 9
 فصل دهم : در احوال خویش و عزرا و ختم کتاب الداعی الی الله محمد بن
 عمر بن الحسین الرازی .
 بسم الله الرحمن الرحیم و بالله التوفیق ؛ دعا ، ایام هایون و روزگار میمون ، 12
 سلطان معظم ، پادشاه اعظم ، خسرو عالم ، اکرم نبی آدم ، بهاءالدینا و الدین ،
 شمس الاسلام و المسلمین ، أهل الملوك ، افضل السلاطین ، خلد الله سلطانه و ابد
 قدرته و امکانه بر کافه مسلمانان و جمله أهل ایمان واجبست و برین بنده واجب تر ؛
 زیرا که روز قحط مسلمانان است و دور فتنه پریشانی ؛ و چون حق جل جلاله
 درین دریای تاریک و بیداء مظلّم و صاعقه بلا و بارقه آفات ، شمع روح سلطان
 18 اسلام خلدالله سلطانه را از عالم انوار و الله نور السموات و الارض مثل نور
 کمشکوۃ فیها مصباح (قرآن ۲۴ / ۳۵) مددی و نوری تمام داده است و آثار
 آن فیض روحانی و حکم « و اشرققت الارض بنور ربها » (قرآن ۳۹ / ۶۹)
 8 در بیان ... فراق CA : در حقیقت روح انسانی MF || 5 در بیان ... انسانی CA :
 در بیان بحقیقت در فراق M در حقیقت درد فراق F || 6 در بیان ... تنبیه FCA : در نصیحت
 و بند M || 9 و کیفیت تجلی ارواح MF : و تجلی ارواح CA || 10 خویش ... الرازی CA :
 خویش و حکایت آن در عزرا و ختم نامه M خویش و عزرا کتاب فصل اول در تمثیل روح ... F ||
 12 بسم الله ... أهل ایمان MCA : - F || 13 بهاءالدینا و الدین شمس CA : شهاب الدین سخی M ||
 15 و امکانه CA : و ارکانه M || 15 و برین بنده C : و برین ضعیف A و برین ضعیف M || 16 قحط
 CA : خطر M ؛ و دور فتنه پریشانی CA : وقت بر فتنایست M || 18 الله نور ... آثار آن C :
 از نور السموات و الارض مددی تمام داد آزار از M ؛ الله نور السموات و الارض مدد تمام داد
 و آثار فیض روحانی بملیان بحکم A

با قطار جهان رسانیده واجب بود بر همه عاقلان بدعای آن دولت و ثنای آن حضرت مشغول بودن و نهایت خلوص طوبیت غایت طاعت مبدول داشتن ایزد تعالی و تقدس ساعهٔ فساعهٔ آن خاطر باک را نفرت و کراهیت از عالم جسمانی در زیادت دارد 3 و رغبت و محبت «والباقیات الصالحات» (قرآن ۱۸ / ۴۷) بأقصى الغایت برساناد بمنه و فضله انعام بادشاه اسلام در حق این ضعیف دیرینه است و عمری گذشته تا آن لطفهای بی کران و کرامتهای بی پایان بوی می رسد و این ضعیف باندازهٔ طاقت 6 و مقدار قدرت خود شکر آن می گزارد؛ هر شکری که تقریر کنم بیش از آن خواهم و هر ثنا که در قلم آرم خود را در این مقصر بینم؛ پس بهتر آنست که بعجز خود اقرار کنم و از راه «الشکر شرک» دور شوم و آنرا بفضل و کرم حق جل 9 جلاله حوالت کنم و از حضرت جلال او دوام آن سعادت و کرامت و میخوام.

فصل اول در تمثیل روح انسانی بر سبیل اجمال . سردی چون در کشتی

نشینند و کشتی نزدیک لب دریا باشد چنان بیند که کشتی ساکن است و لب دریا در 12 حرکت و آن غلط است؛ زیرا که کشتی در حرکت است و لب دریا ساکن؛ روح انسانی را در کشتی تن نشانند و آن کشتی را در دریای دنیا انداختند؛ مردم می پندارد که کشتی تن ساکن است و دریای روزگار در حرکت و آن غلط است؛ 15

1 با قطار جهان Ç : - MA ؛ رسانیده Ç : رسانند M ؛ بود Ç : باشد MA || 2 بودن ÇA : باشند M ؛ طوبیت ... داشتن ÇFM ؛ عقیدت و ثناء سریرت مبدول داشتن A || 8 نفرت ... زیادت ÇAF ؛ بعزت و کرامت این عالم جسمانی و این جهانی زیادت M ؛ دارد ÇFM ؛ دارد A || 5 فضل ... اسلام A - - : FMÇ ؛ عمری گذشته ÇF ؛ عمری بگذشت A ؛ عمر گذشت M ؛ آن A - - : ÇMF || 6 می رسد ÇAF ؛ نمی رسد M || 7 می گذارد MA ؛ گفته ÇF || 8 در این A ؛ در آن ÇF - - : M ؛ بینم ÇAF ؛ می بینم M || 9 الشکر شرک A ؛ شکر شرک ÇF شرک برک M ؛ بفضل و کرم .. ÇF ؛ بحکمت و نعمت ... A ؛ بحکمت و رحمت ایزد جلت قدرته حواله کنم و از حضرت جلال او این دوام سعادت در خواهم M || 11 تمثیل ÇAF ؛ مثال M ؛ بر سبیل اجمال AFM - - : Ç ؛ مردی A ؛ مرد Ç بدانکه چون مرد F || 12 بیند ÇAF ؛ بینند M ؛ لب ... حرکت AÇ ؛ کنارهٔ دریا متحرک F || 13 لب A ؛ آب دریا M ؛ روح MAÇ ؛ چون روح F || 14 نشانند ... می پندارد که FA - - : MÇ ؛ می پندارد A ؛ پندارد F

3 زیرا که کستی، حیوه جسمانی که وی بواسطه جسد حاصل شود در حرکت است و در برای ادوار او که آن روزگارست بسته بوی باقی؛ پس هرکس که فوت بصیرت او بخدی رسد که چیزها را چنان بیند که باشد از تغیر احوال روزگار نرنجد و ازین بود که مهتر ما صلوات الله علیه گفت: «أرنا الأشياء كما هي» یعنی مرا بنمای چیزها را چنانکه آن چیزهاست.

6 فصل دوم در فناء این حثه مشاهده. این تن را از برای بقاء نیافریده اند، زیرا که بچشم می بینیم این تن را که از حال بحال دیگر میشود: کودک بود، جوان شد، جوان بود پیر شد؛ اگر باقی بودی بریک حال فرار گرفته بودی؛ چون 9 هرگز بریک حال فرار نگرفت معلوم شد که او را از برای بقاء نیا فریده اند پس هرکس که از وی بقاء طمع دارد چون نباید برنجد او را از خود باید رنجید که چرا از تا پاینده پابندگی طمع داشت.

12 فصل سوم در بیان حقیقت روح انسانی؛ تا مرد حقیقت خود باز نیابد او را از مرگ فراغت حاصل، نشود نباید دانستن که تو دیگری و تن تو چیزی دیگر است و دلایل این سخن بسیار است.

15 دلیل اول آنست که آدمی بعد از بزرگی همان کس است که بکودکی بود زیرا که من می دانم که همان گشتم که مادر مرا بزاد کودک بودم و جوان شدم و امروز پیر شدم لیکن آن وقت که کودک بودم یک من بیشتر یا کمتر بودم و امروز

5 آن چیزهاست A: هست CFM || 6 این تن را AÇM: بدانک این بدن را F || 7 از حال بحال دیگر میشود AÇF: از حالی بحالی میگردد M || 8 بریک ÇMF: و بران حال A: اگر ÇAF: پس اگر M || 9 معلوم شد CF: - A دانستیم M || 10 بقاء طمع AÇF: بقاء چشم M || 11 داشت MAÇ: دارد F || 12 فصل... تا AÇ: فصل سوم در اثبات حقیقت... تا F فصل سوم در اثبات روح انسانی و حقیقت آن تا M || 13 دیگری AÇF: چیزی دیگری M || 15 کس A: - FÇM || 16-17 شدم... بر شدم AÇF: شدم و کهل بودم بر شدم M || 17 و امروز AÇF: و این زمان M

نچاه من بایش با کم شده ام پس اجزاء تن کم و بیش میشود من در همه احوال یک چیزم پس معلوم شد که حقیقت من چیزی دیگر است غیر این جثه و جسد .

دلیل دوم مردی فرجه چون بیمار شود لاغر شود بار دیگر چون ن درست شد 3 فرجه شد و مرد در همه احوال همان کس است که بود چون اجزای تن متبدل میشود و حقیقت او باقی است هر آینه حقیقت او غیر جثه و جسد او باشد .

دلیل سهام : مرد در وقت بیداری اگر میخواهد که عالم غیب را مشاهده 6
> مطالعه کند نتواند ، چون بخت مطالعه عالم غیب او را میسر شود و بیداری سبب قوت تن است و خفتن سبب نقصان و ضعف تن ؛ پس پیدا شد که در وقت بیداری که سبب قوت تن است روح ضعیف است و از مطالعه عالم غیب عاجز و در 9 وقت خواب که سبب ضعف و نقصان تن است روح قوت می یابد و بر مطالعه عالم غیب قادر می شود پس پیدا شد که در وقت بیداری که قوت تن است روح ضعیف است و در وقت ضعف تن روح قوی میشود پس معلوم شد که آنچه محل علم و فهم 12 و معرفت حق است چیزی دیگر است جز این جثه و جسد .

دلیل چهارم : اندیشه کردن بسیار در دلایل معرفت سبب کمال روح است زیرا که

از اندیشه های بسیار روح از تاریکی نادانی بنور معرفت حو رسد و سعید آید شود 15 و اندیشه های بسیار سبب نقصان تن است زیرا که مرد چون باندیشها مشغول شود از

3-4 تن درست ... اجزای تن A : تندرست شد فرجه گشت و این مرد در همه احوال همان کس بود که بود و پس اجزای تن M || 6 دلیل سهام CF : - A دلیل سوم آنست در ... M ؛ میخواهد FC : چه خواهد A خواهد M ؛ را مشاهده A - : CF مشاهده M || 7 نتواند CAF : نمی تواند M || 8 پس پیدا شد که CFM : - A || 11 و از مطالعه ... این جثه و جسد C : و از مطالعه قوت می یابد و بر مطالعه عالم غیب قادر می شود اکنون مقرر شد که درین وقت قوت تن روح ضعیف و در وقت ضعیفی تن روح قوی می شود پس معلوم شد که روح منزل علم و فهم و معرفت حق است و چیزی دیگر است جز این جثه و جسد M || 11 بیداری که ... است روح FMÇ : - A || 12 و در وقت ... میشود MFÇ : - A || 14 دلیل ... دلایل AFC : دلیل چهارم فکر بسیار در دلایل M || 15 رسد C : رساند M ؛ شود ... از AFC : شود و آن اندیشه های بسیار سبب نقصان تن است که چون مرد بفکرت بسیار مشغول شد از M

- حفظن و خوردن و لذات و شهوات محروم شود و خستگی و ضعفی بر تن او پیدا آید و اما بسیار خوردن و بشهوت مشغول بودن سبب کمال تن است و نقصان روح و هر کس که غایت کار او خوردن و بشهوت مشغول بودن او ستور باشد و عاقلان او را از بهائم شمرند و در وی بنظر حقارت نگرند پس معلوم شد که هر چه سبب کمال روح است آن چیز سبب نقصان تن است و هر چه سبب سعادت تن است نقصان روح است و آن چیز که محل معرفت حق تعالی است چیزی دیگرست غیر این بدن .
- 6 دلیل پنجم : بدانکه خاصیت عالم اجسام آنست که هر لوح که در وی نقشی نبشته شود آن لوح نقشی دیگر قبول نکند و اگر دو نقش بر یک لوح نبشته شود هر دو نقش با یکدیگر آمیخته شود و هر دو باطل گردد ؛ پس پیدا شد که هر چه جسم باشد جز یک نقش نپذیرد اما لوح روح صد هزار نقش در پذیرد و هیچ نقش ازین نقشها با یکدیگر آمیخته نشود و باطل نگردد زیرا که مرد 12 باشد که بیست نوع علم از هر یک او را مجلهها یاد باشد و با این همه صورت جمله آسمانها و سیر ستارگان و صور کوهها و دریاها و بیابانها در خاطر او باشد و احوال و صفات معادن و نبات و حیوان در خاطر او جمع باشد و آن 15 همه نقشها صافی بود و هیچ یکی از آن نقشها با یکدیگر آمیخته نشود ؛ پس پیدا شد که هر چه جسم بود جز یک نقش قبول نکند و اما روح انسانی نقشهای

2-1 محروم شود... است و ACF : دنیا مشغول بودن سبب کمال نیست و هیچ نفس از آن نقشها با یکدیگر آمیخته نشود پس معلوم شد که جوهر روح دانا عارف چیزی دیگر است غیر این تن کثیف ظلمانی پر کدورت M || 6-5 سعاده .. محل معرفت ACM : سعادت تن است آن چیز سبب نقصان و ضعف روح است پس معلوم شد که آن چیزه محل معرفت F || 7 دلیل پنجم ... در وی CA : دلیل ششم آنست که ... هر لوح که در وی FM ؛ هر لوح که AFM - C || 10 هر چه جسم باشد C : هر جسم که باشد MA ، صد هزار ... در C : صد هزاران نقش می M || 12-11 با یکدیگر ... نوع FAC : نقش دیگر آمیخته نمی شود چنانکه مرد باشد که از بیست نوع M || 18-12 با این ... اسماها CAF : با نهم صورتها اسماها M || 18 سنارگان CAF : کواکب M || 15-14 باشد و آن ... از آن CAF . بود و این همه نقشها با یکدیگر آمیخته نمی شود یکی از آن M || 1-16 پیدا ... آمیخته بشود A - C : پیدا ... نی نهایت میکند قبول و ازین سبب است که معتد عالم صلوات الله علیه را و چه بعد از چهل سال آمد پس معلوم شد که این وقت که در تن ضعف و نقصان پدید آمد در روح فوت کمال ظاهر شد پس معلوم گشت که کار عالم روحانی برخلاف عالم جسمانی است M

بی نهایت قبول می کند و هیچ بایکدیگر آمیخته نشود. پس معلوم شد که جوهر روح دانای عارف چیزی دگرست غیر این تن کشف ظلماتی بر کدورت.

- دلیل ششم: مرتبهای عمر آدمی چهارست: مرتبه اول زیادت شدن است 3 و آن سن نمو گویند و غایت آن تاسی سال باشد؛ و دوم مرتبه ایستادن باشد، چنانکه نه زیادت باشد و نه نقصان و آنرا سن شباب گویند و غایت آن تا چهل سال باشد؛ مرتبه سیوم نقصان اندک باشد و مرد درین مدت کهل 6 باشد و غایت آن از چهل باشد تا شصت سال؛ مرتبه چهارم نقصان بسیار باشد و سرد دران مدت پیر شود و ضعیف باشد و آخر آن مرگ بود و عافلان گفته اند: سن نشو و نما چون بهارست، طبع او گرم و تر و سن جوانی چون تابستان باشد طبع او گرم و خشک بود و سن کهولت چون خریف باشد سرد و خشک و سن پیری چون زمستان باشد سرد و تر، چون این معلوم شد گوئیم: مرد چون بچهل سال رسد تن و جسد او در ضعف و نقصان افتد 12 لیکن کمال عقل او دران وقت پیدا شود و از این سبب است که مهتر عالم را صلی الله علیه و اله وسلم وحی بعد از چهل سال آمد. پس معلوم شد که آن وقت در تن ضعف و نقصان پدید می آید در روح قوت و کمال آغاز می افتد 15 و کار عالم روحانی بر خلاف کار عالم جسمانیست و هرچه سبب و نقصان و ضعف آن یکیست سبب کمال و سعادت آن دگرست.

3 دلیل ... مرتبها CAF: دلیل پنجم که مرتبه 4 و آن ... گویند CAF: و آن را بتازی نشو و نما گویند M: ایستادن باشد ... گویند CAF: و قوف باشد چنانکه نه نقصان باشد و نه زیادت و آنرا سال جوانی گویند M || 6 سیوم M: سه ام C سوم A || 7 آن CFM: این A: شصت A: شصت CFM || 8 باشد CAF: باشند M || 9 سن نشو CF: درنشو M دور نشو A: تر و سن C: تر باشد در سن M || 10 باشد M: - C: بود M: - C: و سن C: و در M || 11 و سن CFA: و در M: باشد CFA: - M || 11-17 چون این معلوم ... دگرست CAF: چون بچهل سال رسد تن او در ضعف کمال عقل درین وقت پیدا شود و هرکس که غایت کار او خوردن و شهوت راندن و ستوری باشد او را از بهایم شمرند و در روی بنظر حقارت نگرند پس معلوم شد که هرچه سبب سعادت روح است آن چنین سبب نقصان تنست و هرچه سبب سعادت تنست سبب نقصان و ضعیف روح است اکنون باید دانست که آن روح که محل معرفت حق تعالی است چیزی دیگر است غیر این جثه M

- دلیل هفتم: کسانی که در دریای معرفت غوص کنند و دل ایشان لذت محبت و معرفت حق دریاوند و بر قنایح و فضایح عالم جسمانی وقوف افتد، در آن وقت از لذت خوردن و خفتن باز ماند و باشد که روزها گذرد و اندک چیزی خورد و هرگاه که روح طعام و شراب محبت حق یافت تن از طعام و شراب جسمانی باز ماند و چون تن بطعام و شراب مشغول شود روح از طعام معرفت و شراب محبت محروم شود؛ پس معلوم شد که عالم روحانی دگرست و عالم جسمانی دگر.
- دلیل هشتم: عقل همه کس گواهی می دهد که عالم جسمانی خسیس است و عالم روحانی شریف، زیرا که هرگاه که در شخصی اعتقاد دارند که بخوردن و خفتن و شهوت راندن رغبت نیست و از طلب آن معانی دورست جمله خلق او را خدمت و طاعت داری کنند و هرگاه که در شخصی اعتقاد دارند که همگی رغبت او در خوردن و خفتن است و همت او جمله در شهوت راندن است همه کس بچشم حقارت بوی نگرند و او را از بهایم دانند؛ پس معلوم شد که همه عقلها گواهی می دهد که هرچه تعلق سعادت تن دارد همه شقاوت است و عین نقصان؛ و سعادت حقیقی روحانیت است.
- دلیل نهم: آنست که حقیقت آدمی چیزست که دانا و گویا و شنوا و بینا

1 دلیل ... و خفتن ÇAF: دلیل هفتم آنست که انسان جو در دریای معرفت غواص کند و دل او لذت و خبت حق معانی دریاوند و قنایح و فضایح ... واقف شود با حصول لذت محبت از خوردن و خفتن M || 5-8 گذرد ... خورد ... جسمانی ÇFA: بگذرد ... خورد پس معلوم شد که هر بار که تن بلذت طعام و شراب مشغول میگردد روح از طعام و شراب محبت محروم می ماند پس معلوم شد که عالم روحانی دگرست و عالم جسمانی M || 7 همه کس، ÇA: آنست که عقل همه کس MF || 8 زیرا ... دارند ÇFA: زیرا هرگاه در شخصی ... داری M؛ که بخوردن ... AÇF: که او را بچفتن و خوردن M || 9 راندن ÇA: M - || 10-9 خلق ... و طاعت داری ÇFA: M - || 10-11 کنند ... جمله ÇA: کنند و طاعت داری نمایند و هرگاه در شخصی اعتقاد داری که بر ضد این معاد، بود همه کس بوی بچشم خواری و حقارت نگرند و او را جمله MF || 12 دانند Ç: شمردند M || 13 عقلها گواهی ÇFA: عقل سلیم گواهی M || 1-15 آدمی ÇFM: روح A؛ و شنوا ... باشد AÇ: متعبر و متدبر و این همه صفاتها در وی جمع بود زیرا در تن هیچ عضو نیست که این همه صفات در وی جمع بود M

و متفکر و متذکر بود و این همه صفتها در وی جمع باشد زیرا که چشم بینائی دارد ، اما شنوائی و گویائی و دانائی ندارد و زبان گویائی دارد اما دگر صفتها ندارد و دماغ تفکر و تخیل دارد اما شنوائی و بینائی ندارد 3 و دل دانائی دارد اما دیگر صفتها ندارد پس پیدا شد که هیچ عضو نیست در بن که این همه صفات در وی جمع باشد و حقیقت آدمی جز آن نیست که این همه صفات در وی بود پس لازم آید که حقیقت آدمی چیزی 6 دگرست و رای این اجزا و اعضا .

دلیل دهم : آنست که همه اعضا ملك انسانست و خداوند تعالی فرمود در صفت کافران « لَئِمَّ قُلُوبٍ لَا يَهْتَمُونَ بِهَا » (۱۷۸ / ۷) یعنی ایشانرا دلیست که 9 بدان هیچ فهم نکنند و ولهم أعین لا يبصرون بها (۱۷۸ / ۷) ، و ایشانرا چشمهاست که بدان هیچ نه بینند پس بنص کتاب خداوند تعالی معلوم شد که این همه اعضا ملك انسانست و عقلاً نیز همچنین می گویند زیرا که مرد عاقل 12 می گویند دل من چنین است و چشم و دست و پای من و عقل من ؛ پس پیدا شد که آن همه اعضا ملك انسانست و هر آینه ملك غیر مملوک باشد ؛ پس پیدا شد که انسان غیر این بن تاریک و جثه گران سنگ ، چیزی دیگرست 15

دلیل بازدهم : بن آدمی از خون و صفرا و سودا و بلغم بیدید آمده است و این همه یلید و تاریک و کثیف است و معرفت حق جل و علا نور همه نورهاست و پاک و مطهر از آلائشها و مبرا و مقدس ؛ پس ممکن نباشد که 18

2-7 شنوائی ... اجزا CAF : شنوائی ندارد و گویائی نه همچنین پنج حس را قیاس کن و دل دانائی دارد دگر صفات ندارد پس پیدا شد که هیچ عضوی نیست در بن که همه صفات در وی جمع باشد پس لازم آید که حقیقت آدمی چیزی دیگر بر جز این اعضا و اجزا والله اعلم M || 4 و دل ... ندارد F : - : CMA || 5 و حقیقت ... در وی بود F : - : CMA || 5 این F : CMA || 8 دهم : هشتم F || 12 عقلاً ... می گویند CAF . و هر عاقل که باشد گوید M || 13 دل من ... و پای من ACF : دل من و چشم من و سر من و دست من و عقل من M || 14 از CA : این M : - : F ؛ باشد CA : بود MF || 15 پس ... دیگرست CA : پس این پیدا شد که حقیقت انسان چیزی دیگر است غیر این تاریک و جثه ثقیل MF || 1-16 دلیل ... باشد ACF : - : F || 18 ممکن نباشد CA : کی ممکن باشد M

- محل نور همه نورها اجسام کثیف باشد؛ اگر سائلی گویند چون می گوئی که روح انسانی و نفس ناطقه چیزی دگرست غیر این تن؛ مگر میگوئی او جزو است از اجزای باری تعالی؛ جواب گویم؛ این گمان سخت باطلست زیرا که آن کس می پندارد که آفریندهای حق تعالی جر این جسمهای کثیف نیست و این سخن سخت حطاست بل که آفریندهای حق تعالی دو قسم است عالم اجسامست و آن اخس مخلوقات است و عالم ارواح است و آن افضل و اکمل و اشرف مخلوقاتست و در هر دو عالم مراتب است؛ اما در عالم اجسام اشرف مراتب عرش است بعد از آن کرسی بعد از آن طبقات سموات بعد از آن بدن انسان انگاه حیوان انگاه نبات انگاه جمادات؛ اما در عالم ارواح اشرف آن ملائکه اند «و يحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية (۱۷ / ۶۹)» انگه آن ملائکه اند که گرد عرش در آمده اند که «وترى الملائكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم (۷۵ / ۳۹)» و همچنین ترتیب فرو می آید تا انگاه که بروح انسان می رسد؛ پس نسبت ارواح آدمیان با ارواح آسمانیان چنان باشد که نسبت تنه آدمیان با اجسام آسمان و اجسام ستارگان؛ پس معلوم شد که هم عالم اجسام و هم عالم ارواح همه مخلوق حق اند و ذات حق

4-5 آفریده های... آفریده های FCM: A -؛ کثیف: CFA؛ کثیف تاریک M || 5 سخن سخت C: خطای پندارد F || 5-6 عالم اجسامست... است C. یکی از عالم اجسام و دوم از عالم ارواح و عالم اجسام اخس مخلوقاتست AM جسمانی و روحانی و عالم اجسام اخس مخلوقاتست F || 6-7 و عالم... مراتب است C: و عالم ارواح افضل و اکمل و اشرف مخلوقاتست و در هر دو عالم مراتبی است AM || 8 بدن ACF - M || 9-10 انسان... ملائکه C: انسانست بعد از آن حیوان بعد از آن نبات بعد از آن جمادات اما در عالم اشرف ملائکه F || 11 ملائکه اند که گرد عرش M: ملائکه اند که صفت ایشان این فرمود قرآن «ومن عنده لاستنکبرون عن عبادته (۷ / ۲۰۵) انگاه بعد از آن ملائکه که حاملان عرش اند «و يحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية (۱۷ / ۶۹)» انگاه آن ملائکه که گرد عرش M؛ آمده اند... من حول ACF: آمده اند حافین من حول... M || 13 روح... رسد MA: ارواح انسان می رسد C || 14 چنان ACF: همچنان M، با جسم MFC: اجسام A؛ اجسام A - CFM || 15-2 حق اند... معلوم شد C: حق اند و بدید آورده حق اند و حق تعالی از عدد و چون و قسمت منزه و مقدس است و تا این مقام اند که از صفت روح ایشان معلوم شد FM: حق اند و بدید آورده حق و ذات حق تعالی... و بعض مقدس و منزه است A

جل جلاله از جزو و بعض و عدد و قسمت مُنزه است و مقدس ؛ و این مقام از حقیقت است ؛ روح انسانی معلوم شد .

3 فصل چهارم در حقیقت مرگ و احوال آن .

چون حقیقت روح معلوم شد بحقیقت مرگ بازائیم . میگوئیم ، درست کردیم بحقیقتهای روشن که حوهر روح انسانی در هستی خویش مستغنی است از وجود این جسد ؛ این جسد او را آلتی است تا بواسطه این آلت اسباب 6 سعاده کسب کند لیکن چون فاعلی باشد او را در بعضی احوال آلتی باشد اگر آلت شکسته شود فعل آن فاعل باطل نشود و همچنان چون این بدن باطل شود حقیقت انسان باطل نشود بل باقی ماند الا آنست که اگر برین آلت 9 دوستی عالم آخرت حاصل کند چون جسد مرد از دشمن خلاص بافت و بدوست رسید لاجرم سعادت بر سعادت حاصل باشد و اگر بدین آلت دوستی دنیا و شهوات و لذات و مال و جاه حاصل کرده باشند چون بمرد از دوست دور 12 ماند و در غریبستان بی دوست و بار باشد ؛ لاجرم غم بر غم زیادت شود و هرکس که درین فصل تأمل کند و توفیق همراه او باشد او را واقعه حال خود بعد از مرگ درین زندگانی معلوم شود و حقیقت آنرا بدوق دریابد . 15

فصل پنجم در بیان حقیقت درد فراق . بدانکه حقیقت درد جدا ماندن است از دوست هرکس که چیزی دوست دارد پس ازوی جدا ماند درد باشد ؛ مثال این آنست که هیچ درد سخت تر از درد سوختن با آتش نیست 18

3 چهارم ... آن CAF - : M || 6 این جسد AF - : CM ؛ آلتی است CA : التست FM || 7 لیکن چون CFM : نه چنان که A ؛ احوال CA : افعال MF || 8 فعل CAF - : M ؛ نشود CFM : شود A ؛ همچنان CFM : همچنان که A || 9 آنست ... برین C : آن که اگر برین A : آنست که بدین FM || 10 کند C . کرده باشد ACف ؛ بدوست AC : بدوستی FM || 11 بدین AC : بدان FM || 12-18 باشد ... لاجرم A : باشد ... دورماند لاجرم C است چون بمرد ... در غریبستان بی کس و بی یار ماند لاجرم M : است چون بدن مرد ... و در غریبستان بی یار و بی کس ماند F || 14 همراه ... خود C : همراه شود از واقعه حال خود AF || 15 شود C : کند FAM || 16 بیان A - : C : در ... فراق AC : - : M || 17 است از دوست ... جدا ماند MFC - : A || 18 سخت تر از درد MFC : - : A

و حقیقت آن درد جدائی است و شرح این سخن آنست که طبیعت هر جزو اجزای تن تقاضای آن کند که بر آن جزو دیگر پیوسته باشد و این پیوستگی معشوق و مطلوب آن جزو است و جرم آتش گرم و لطیف است پس گرمی و لطیفی میان آن اجزا در آید و هر یک را از آن اجزا از یکدیگر جدا کند چون اجزای آتش در آن پیوستگی آید و آتش سبب جدائی آن اجزا شود 6 لاجرم آن درد حاصل می شود؛ پس معلوم شد که درد سوختن با آتش درد جدائی است و بدانکه زخم تیغ جدائی در یک عضو پدید آید اما آتش جدائی در همه اجزا پدید آید لاجرم آن درد که از سوختن آتش باید بدشتر بود از درد زخم تیغ؛ پس معلوم شد که حقیقت درد جدا ماندن است از دوست.

9 فصل ششم در بیان نصیحه و تنبیه. چون معلوم شد که حقیقت درد جدا ماندن است از دوست، عاقل بکوشد تا هر چه خطر آن دارد که از وی جدا ماند آن را دوست ندارد؛ پس بنابرین اصل دنیا دوست داشتن خطا است زیرا که باشد که بنامد و فرزند دوست داشتن همچنین و پادشاهی و جاه و مال دوست داشتن همچنین زیرا که این همه را خطر جدا ماندن است و چون 15 جدائی پدید آید درد ظاهر شود و بدانکه اندازه قوت درد بر اندازه قوت محبت است هر چندان که محبت قوی تر در وقت جدائی آن درد قوی تر. اما آنچه از وی جدائی و فراق ممکن نیست آن معرفت و محبت حق است 18 زیرا که ذات حق جل جلاله از فنا و عدم منزّه است و جوهر روح نخواهد

1 است AC: نیست FM || 5-8 و مطلوب آن ... اجزا شود A: مطلوب آن اجزا است چون آتش بدان پیوستگی در آید و آن اجزا از یکدیگر جدا کند آتش سبب جدائی آن اجزا می شود C: مطلوب آن اجزاست و آتش جرم گرم و لطیفست سبب گرمی و لطیفی با آن اجزا در آید و هر یک از آن اجزا سبب جدائی آن اجزا می شود M || 8 از سوختن ... پس C: از زخم تیغ باشد کمتر بود از درد که از سوختن بود پس A: از زخم تیغ بود از آن درد که از سوختن با آتش بود کمتر از آن باشد پس M || 9 از دوست C: از مطلوب A از مطلوب و دولت M || 10 در ... تنبیه AC: M - || 11 تا AFM: که C؛ از وی FCM: دوست دارد از وی A || 12 دنیا ... زیرا که CA: دوست داشتن دنیا خطر عظیم دارد همچنین محبت فرزندان و پادشاهی و جاه و مال زیرا که این خطر جدا ماندن است و زیرا که M || 13 بنامد CFM: بنامد A || 14 همه را CFM: همه در A || 16 است ... قوی تر AC: بود هر چند محبت قوی تر بود؛ جدائی آن C: جدا ماندن A

مرد و بسبب تغییر احوال تن جوهر روح را هیچ تغییر نخواهد بود پس دوستی و معرفت حق را هیچ تغییر نخواهد بودن پس هر کس که این دوستی دارد هرگز او را از دوست خود جدائی نبود لاجرم او را هیچ غم نباشد اینست تفسیر که 3 «الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون (۶۲/۱۰)»

- فصل هفتم در بیان مراتب روح انسانی . بدانکه ارواح بشری بر سه مرتبه است اصحاب سعادت و اصحاب سلامت و اصحاب شقاوت و در قرآن مجید 6 نام اصحاب سعادت است که « واما ان کان من المقربین فروح وریحان وجنة نعیم (۵۶ / ۸۸) » و اما ان کان من اصحاب الیمین فسلام لك من اصحاب الیمین (۵۶ / ۹۱) » و درجات سعادت ایشان سه چیز نهاد ؛ اول روح و دوم 9 ریحان و سوم جنة نعیم ؛ پس نباید کوشید تا معلوم شود که روح وریحان که هر دو متقدمند بر جنة نعیم کدامند ؛ و این سخن جز مقربا را معلوم نشود و جز خدمتکاران بارگاه سلطان قرآن را بران و قوف نباشد ؛ اما اصحاب 12 سلامت در قرآن صفت ایشان اینست که « واما ان کان من اصحاب الیمین فسلام لك من اصحاب الیمین (۵۶ / ۹۱) » اما اصحاب شقاوت صفت ایشان در قرآن اینست که « واما ان کان من المکذبین الضالین فنزل من حمیم و تصلیة 15 حجیم (۵۶ / ۹۳) » و بدانکه درین آیت اسرار بسیارست که جز جان صدیقان محرم آن اسرار نباشد و آنرا یاد کردن در کتاب ممکن نبود و در کاغذها نبشتن روا نباشد و حکایت آن حالت اینست که « و الراسخون فی العلم یقولون آما 18 به کل من عند ربنا (۷ / ۳) » لیکن ما متالی بکوئیم تا در حقیقت گشاده شود .

2 نخواهد بودن MFÇ : نواند بود A || 3 او را AF - : Ç ؛ جدائی AF : جدا Ç ||
 5 هفتم .. انسانی FAÇ - : M || 9 نهاد FÇ : است MA || 11 مقربا ترا ÇFM : مقدمات را
 A || 12 بارگاه AÇ : درگاه FM || 13 اینست که ÇM : اینست F است A || 16 صدیقان ...
 اسرار AÇ : محروم در نیابد و در قلم آوردن ممکن نشود FM || 17 و آنرا یاد کردن در کتاب
 Ç : و این را درهم آوردن A و آنرا در قلم آوردن ممکن نبود M - F || 18 اینست که Ç ؛
 باشد که AF بود که M || 19 لیکن ... شود Ç ؛ لیکن ما از برای نمودن مثال بیانی بگوئیم
 تا ... شود A لیکن ما از برای راه نمودن مثالی تا در آن ... شود MF

بدانکه اکثر اجزای بیابانها و کوهها خاک تیره باشد و دروی هیچ جزو اجزای زر بافته نشود لکن بعضی کوهها و خاکها باشد که اجزای زر باوی آمیخته باشد ،
 3 لکن این قسم از خاک و سنگ که در وی اجزای زر نباشد بیش از آن باشد که آن قسم که اجزای زر باوی آمیخته باشد بل که غالب اجزای عالم آن قسم باشد که در وی ذره از اجزای زر بافته نشود و آن قسم که
 6 اجزای او با اجزای زر آمیخته باشد هم بر تفاوت بود زیرا که بعضی چنان باشد که صد من خاک و سنگ باید بختن و شستن تا دروی تسوی زر بافته شود و باشد که بیشتر بود و همچنین زیادت می شود تا بحدی رسد که اجزای زر از وی بدست بر
 9 توان گرفت و همچنان باشد که در زیادت باشد تا بنهاییم شود ؛ و باشد که آنکس که کوه می کند و زر می جوید ناگاه بغاری رسد که جلدی درون آن غار پر از زر خالص باشد و این سخت نادرست و در ادوار و اعصار بیش از یک بار بافته
 12 نشود و چون این معلوم شد مراتب ارواح خلق هم برین فیاس است همچنانکه اکثر اجزای عالم از آمیختگی زر خالی باشد اکثر ارواح اهل عالم از آمیختگی معرفت حق تعالی خالی باشد و اکثر اهل عالم که دعوی محبت و معرفت کنند از راه

1 بدانکه اکثر C : - FMA || 2 خاکها ACF : جایگاهها M ؛ باوی ... باشد C : در وی بافته شود FM یافته شود A || 3-4 لکن ... آمیخته باشد C : و این قسم ... دروی هیچ زر خود بیش از آن باشد که اجزای زر دروی یافته شود A و لیک بعض کوهها و جایگاهها باشد که اجزاء زر دروی بافته شود M لکن ... دروی هیچ زر نبود بیشتر از آنست که آن قسم که دروی زر بافته شود F || 4-5 باشد ... یافته شود C : باشد نادر بود و آن قسم که اجزای زر آمیخته بود هم بر تفاوت بود بعضی باشد که صد من خاک و سنگ باید بخت تا یک دروی تسوی زر حاصل شود A بود نادر بود و اما این قسم که اجزاء او با اجزاء زر آمیخته باشد هم بر تفاوت بود صد من خاک و سنگ باید بختن و شستن تا دروی تسوی زر بافته شود M || 8-9 زیادت ... بنهاییم C : زیادت می شود تا چنان شود که بنهاییم A ؛ بحدی رسد ... ناگاه بغاری C : بحدی که بنهاییم بشوی زر باشد و باشد که آن کس که طالب زر باشد ناگاه بغاری M || 11 سخت نادرست : FC پس نادرست A : این نادرست M ؛ بیش ... شد C : کم یافته شود و چون این معنی معلوم شد M ؛ شد C : شود A || 12 خلق ACF : - MF . اجزاء MCF : انواع A || 13 زر خالی ... آمیختگی MFC : - A || 14 اهل عالم C : عالیشان MFA

تقلید بود و آن برای حفظ مصلحت وقت کنند و حقیقت روح ایشانرا ازان سخن نه نصیب باشد و نه نصاب؛ اما قسم دوم آن باشد که جوهر روح ایشانرا با معرفت حق مناسبتی باشد و با محبت حق آشنائی دارد.

3

رباعی

آنها که دل از الست مست آوردند   جازا ز عدم دست پرست آوردند
از دیده قدم نهاده اند از سرجان   تا یکک دل دیوانه بدست آوردند

6

و همچنانکه آن خاک که اجزای زر ناوی آمیخته باشد آنرا مراتب بسیار باشد تا بدان حد رسد که جمله غار پر از زر خالص باشد اینجا نیز این ارواح که با معرفت و محبت و خدمت و عبودیت حق آمیخته است مختلف اند در مراتب 9 تا بدان حد رسد که همگی روح غرق زر خدمت و عبودیت باشد سخن او از حق بود ذکر او از فضل حق بود اعتماد او بر عصمت حق بود فکر او در دلایل حق بود چون بلا بیند گوید هوالجبار، چون آلا بیند گوید هوالنافع چون همه کاینات خود را عرضه دارد در هیچ ننگرد و گوید «لا اله الا هو» و بدانکه همچنانکه آن غار که پر از زر باشد نشان او نشانند و جایگاه او ندانند و آن کس که آن جایگاه بشناسد کس را خبر نهد و باکس آن حدیث در میان نهد، 15

1 بود و آن برای Ç: کنند و از برای MF: کنند و برای A: مصلحت MFA: صحت Ç || 2 نصیب AÇ: نصیب F: نصبت M: ایشانرا ÇMA: آسانی F || 3 مناسبتی باشد AÇ: مناسبت دارد FM: آشنائی دارد AÇ: پیوستگی تمام M پیوستگی تمام عزیز می گوید بیت F || 4-6 رباعی ... آوردند FAÇ: M- || 6 از Ç: بر FA || 7 آن خاک .. آمیخته Ç: در خاک زر باره آمیخته M || 8 جمله A: جلگی FC: تابدان ... باشد FAÇ: M- || این AF: آن Ç || 9 خدمت و FA- Ç || 10-13 حق ... عرضه دارد FAÇ: حق و فکرت او بود لابل حق چون همه کاینات خود را برو عرضه دارد M || 11 فکر او در C: فکرت او بر A || 13 ننگرد ÇAF: بنگرد M لا اله الا Ç: لاهو MF || 14 نشان AFÇ: کس نشان M؛ و جایگاه FC: جای MA || 15 بشناسد ... نهد FC: بداند کس را از وی خبر ... نهد A بداند یا کس نگوید و کس را از وی خبر نهد و باکس این حدیث در میان نهد M

همچنان آن روح که غرق محبت و خدمت و طاعت حق شود کس او را نشناسد و نشان آن معنی کس از وی نه بیند بی نام و نشان باشد بی سرو سامان باشد.

رباعی

3

زان می خوردم که روح پیمانه اوست زان مست شدم که عقل دیوانه اوست
دودی بمن آمد آتشی در من زد زان شمع که آفتاب پروانه اوست

6 فصل هشتم در بیان حکمت مرگ و دلائل آن. مرگ فعل حق است و فعل حق باطل نبود بلکه در مرگ حکمتها بسیارست.

حکمت اول. آنست که روح را سرمایه عقل بدادند و بازرگانی بدین عالم فرستادند چون بدین عالم آمد و بازرگانی کرد و سود معارف الهی و ادراک حقایق نامتناهی کسب کرد همچنان در غربت ماندن روا نبود بلکه مصلحت آن بود که بوطن اصلی خود باز گردد چنانکه فرمود «ار جوی ای ربك راضية مرضية (۲۸/۸۹)».

12 حکمت دوم؛ آنست که اگر من همیشه برین مانده بمانم دیگرانرا جای نباشد و لایق حکیم نیست یکی راهمه دادن و دیگری را بکلی محروم کردن پس حکمت آن بود که چون بیک درآمد و از مائده رحمت نصیب یافت برخیزد تا دیگری را جای شود و نصیب یابد.

بیت

از مائده جهان جو خوردی و شکست برخیز که دیگران بخواهند نشست

2 بی نام ... پروانه اوست FAÇ : M - || 8 زآن ... زآن AF : آن ... آن Ç || 4 دودی AF . دودی Ç || 5 هشتم ... دلائل آن FAÇ : M - ; آن مرگ FAÇ : بدانکه مرگ M || 9 و سود معارف FAÇ : و بصیرة معرفت M ; کسب AFC : حاصل M ; همچنان FMC : هم A || 10 نبود FÇA : نداشت M ; گردد MA : شود FÇ || 11 فرمود ACF : فرماید قرآن M || 12 جای نباشد Ç : جای نماند A جای نبود F نصیب نرسد M || 13 همه دادن Ç : بدهد M ; کردن AFC : کند M || 14 جای شود FÇ : جای بود A نشیند و نصیب بیابد M || 17 از Ç : بر A : زن F ; خوردی ÇA : بخوردی F ; از مائده ... نشست AFC :
بگذار چهارترا که جهان بگذرست مشغول جهان گشتن اندر خطرست
در غم سفر باش نه در غم قعود منتشین تو برو نوبت قومی دگرست M

حکمت سوم: لذت حیات جسمانی بس مختصر است و مکدر حاصل کار بیش
 ازین نیست که چاشتگاه خوانی پیش آوردند و نماز پیشین آفتابۀ آب و جماعتی را
 می بیند و او با ایشان و ایشان با او دروغی می گویند و بنفاق دوستی می کنند 3
 حاصل کار حیات جسمانی اینست اگر عمر یک سال است و اگر صد سال همین است
 و عاقل چون یک سخن دو بار شنود او را نفرت آید و گوید سخن مکرر شنیدن
 ضایع کردن عمرست و چون لذات و سعادات این عالم مختصرست و محقر و با این 6
 مختصری و محقری مکررست لایق حکمت حکیم نبود آدمی را در وی دایم بگذاشتن و اما
 سعادت آخرت «ملاعین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر» بس هر
 آینه مرگ از واجبات باشد تا از مضیق این عالم خسیس روح خلاص یابد. 9

حکمت چهارم: آنست که فرزند آن وقت که در شکم مادر بود هنوز از خوشی
 این عالم خبر نداشت و او را ناخوش می آمد ازان جدا شدن؛ پس حکمت الهی
 تقاضا کرد تا او را با اکراه ازان موضع جدا کرد و بدین عالم در آورد لیکن چون 12
 بدین عالم رسید معلومش شد که این عالم بهز و شرفتر ازان موضع تنگ و تاریک
 است؛ هم برین قیاس چون آدمی را خواهند که ازین عالم بیرون برند او را ناخوش
 آید لکن چون بدان عالم رسد او را معلوم شود که آن عالم او را بهتر ازین عالم. 15
 حکمت پنجم: روح ناطقه را سعادت در آن بود که بحضرت کبریا رسد
 و از تنگنای عالم ظلمانی ببالای آلالی عالم کرامات برآید لکن آمدن او را بخود
 میسر نشود او را بر مرکب تن سوار کردند و او بدین مرکب باقدام عبادات 18
 و خطرات طاعات بدر سرای «قل هو الله (۱/۱۱۲)» رسید اگر درین

1 سوم M . سهام FAÇ || 2 ... آوردند Ç ... نهند A حاشت ... او نهند F چاشتگاه
 خوان ... آورند M ؛ ا ب . . می بیند AÇ : ا ب ... بیند F پیش نهند و جماعت باشند که یکدیگر
 دروغی M || 3 می کنند Ç می باشند F و بنفاق روزی بشر می آرند M || 2 عمر یک سال است
 و اگر Ç : A - : عمرده سال اینست M || 5 سخن ... آدمی را Ç مکوه دوباره چیزی شنودن
 هر ضایع کردن بود و چون لذات مکرر است لایق نیست آدمی را M || 7 حکمت FA : - Ç ||
 8 آخرت ... Ç : آخرت اعدت لمبادی الصالحین مالا A آخرت فیها ... M آخرت منها ... F
 9 یابد Ç : یابد و ارواح عالم سعادت برسد FA سعادت آید رسد M || 10 بود هنوز از CA باشند
 و هرگز از M || 11 الهی ... او را MAÇ . الهی تقاضا، آن کرد که او را F || 12 کرد AÇ :
 کردند M ؛ آورد AÇ : آوردند M || 13 معلومش Ç : معلوم MA || 18 میسر MFC : ممکن A ؛
 باقدام AÇ : ناقتد آبی M || 19 سرای AÇ : سرارده M

- وقت همچنان بر پشت ستور بماند از دیدار پادشاه محروم شود. پس اولتر آن باشد که از پشت ستور فرود کند و بزرگ او بگوید و حضرت عزت رسد و در جلس «فی مقعد صدق عند ملیک مقدر» (۵۴/۵۵) بنشیند.
- 3 حکمت ششم؛ کودکی نعلم خواندان از وطن جدا شد و بغرب افتاد در علم کامل شد اهل او از واقعه او خبر یافتند از برای او قضا و ریاست آماده کردند و مهمان خانهای زیبا بیاراستند و همه منتظر او شدند
- 6 اگر او همچنان در غربت قرار گیرد خود را از آن همه خیرات محروم کرده بود پس مصلحت آن باشد که از غربت بدان وطن باز شود
- 9 و با یاران و برادران خود در آن موضع بنشیند پس هم برین قیاس متعلم روح از عالم روحانی بغرب آمد و در عالم جسمانی علم حاصل کرد و برادران آیه «فاولئك مع الذين انعم الله عليهم من النبيين والصدیقین والشهداء»
- 12 والصالحین (۶/۶۸) «مهمان خانهای» علی سرر متقابلین (۴۳/۴۸) «آراسته کردند اولتر آن بود که از غربت روی بوطن اصلی آرد و روی بدرگاه پادشاه «ثم ردوا الی الله مولیهم الحق» (۶/۶۲) روی آرد خود را از هموم غربت خلاص دهد.
- 15

- حکمت هفتم؛ آدمی کامل مادام که در حیاة جسمانی باشد همنشین او نبات و حیوان باشد و بعد از مرگ همنشین فریشتگان و هر آینه آن بهتر بود.
- 18 حکمت هشتم؛ برهان گفتیم که جوهر روح آدمی از جنس جوهر فریشتگان است نه از جنس عالم اجسام و جنس با جنس اولتر باشد و مرگ جز آن

3-1 بماند ... در مجلس FAÇ : رود آید و ترک ستور بگوید و حضرت رسد و در مجلس M ||
 5-6 علم FAÇ : علوم M ؛ واقعه AC ؛ حال M ؛ و ریاست ... منتظر او AC ؛ و تدریس نام زد کنند و مهمانیها و مهمان خانها بیارایند و همه منتظر او F || 6 و مهمان ... C ؛ و مهمانی ها ... A و مهمانیها و مهمان خانها نیکو بیاراستند M || 7 کرد ... خیرات AC ؛ گرفت خود را همه از این چیزها را M || 8 بود ... از غربت CA ؛ باشد صواب آن باشد که از غربت M || 9 در آن موضع AC ؛ در موضع خود M ؛ پس هم AC ؛ - MF || 10 از AC ؛ این M ؛ علم ... آیه C ؛ - A عالم ملائکه است A || 15 هموم C ؛ عموم AM عم F || 16 باشد MFC ؛ است A || 18 جوهر C ؛ عالم A ؛ جوهر است FC || 1-18 اولتر ... همنشین شود AC ؛ اولتر پس باید که عاقبت کار ارواح بشری همنشین فریشتگان باشد و مرگ جز ازین نیست که روح از جسم جدا شود و بطایفه قربان و روحانیان همنشین گردد M ||

نیست که روح از جسم جدا شود و با طایفه روحانیان و مقربان همنشین شود .
 حکمت نهم ؛ آنست که اگر حیات جسمانی باقی بودی دولت از پدر
 بفرزند نرسیدی ؛ پس دریافت دولت از نا پابندگی دولت بود و هر چه بود 3
 او سبب نابود او باشد عاقبت نابود او بر بود او غالب شود لاجرم «کل من
 علیها فان» (۲۶ / ۵۵) ، غالب باشد

حکمت دهم ؛ بنده در حیات جسمانی از حق در حجاب است و با خلق 6
 در حضور و بعد از مرگ با حق در شهود و حضور است و از خلق محبوب ،
 هر آینه کشف و تجلی نور حق بهز باشد و بدانکه وجوه حکمت مرگ
 بسیارست و درین که گفته شد کفایتست والله الهادی .
 فصل نهم در حقیقت زیارت و کیفیت تجلی ارواح . 9

اگر سائلی گوید که مرا بیان کن که زیارت گورستان را فایده چیست ؟
 جواب گوئیم : بدانکه تعلق روح بدن بدن تعلق عشق است و سخن در 12
 حقیقت این عشق سخت با ربکست و جز مقربان حضرت را ازان خبر نیست ؛
 لیکن وجود این عشق سخت ظاهرست زیرا که جمله حیوانات بطبع از مرگ
 گریزانند ؛ پس چون روح از تن جدا شد بعد از جدائی آن روح را با تن 15
 تعلق باقی ماند چون شخصی دیگر زیارت آن خاك حاضر شد روح این زیارت
 کننده را با آن خاك تعلق افتد و آن روح جدا شده ازان تن هم با آن خاك

8 دولت ACF : دولت او را M || 3-4 بود و ... باشد FAC : بود نابود آن سبب بود
 این باشد M || 4 غالب ... لاجرم CFA : سبب عاقبت نابود او بر بود او عالم باشد لاجرم M ||
 6 دهم بنده AC : دهم آنست که M || 7 و بعد ز مرگ CA : و بعد از حیات جسمانی FM ||
 8 بهتر ... بسیارست C : بهتر باشد از محبوب بودن از حق پس مرگت و بدان که در حکمت
 مرگ سخن بسیارست A بهتر باشد بدان و خود حکمت مرگ سخت بسیارست و این قدر که
 گفته شد اینجا کفایتست || 9 والله الهادی C : - FAM || 10 فصل ... ارواح AFC : - M ||
 11 سائلی AFC : سائل M ؛ زیارت گورستان را AC : زیارت کردن گذشتگان را FM || 15 آن
 روح ... چون FAC : هنوز تعلق قوی و نگرانی دارد با آن جثه چون M || 17 را با آن ...
 و روح جدا FMA : - C

تعلق دارد پس روح زیارت کننده و روح جدا شده هر دورا آمیخته‌گی و نسبتی بسبب این خاک پدید آید و این دو روح بسبب آن خاک چون دو آینه شوند رو
 3 باروی برابر یکدیگر داشته و بسبب آن تعلق هرچه درین روح پیدا باشد در آن دگر پیدا آید و هرچه در آن دگر باشد درین هم پیدا شود و نباید دانستن که روح مرد زیارت کننده را قوت زیادتی علم و عمل هست اما روح
 6 جدا شده از تن قوت تجلی داده ولیکن قوت کسب زیادتی ندارد و چون هر دو روح بواسطه آن خاک در برابر یکدیگر افتادند قوت تجلی روح جدا شده بر روح مرد زیارت کننده تا بد و او از وی اثری باید و از تجلی وی قوتی گیرد
 9 و از زیادتی معرفت و طاعت زیارت کننده اثری بر روح گذشته رسد و بسبب زیادتی درجات او گردد و این سخن از اسرار غیب است و حکمت زیارت کردن گذشتگان از راه مکاشفه معلوم شود والله اعلم بالصواب .
 فصل دهم در احوال خویش و حکایت عزاء و ختم کتاب .

1 و نسبتی ... پدید C : بود و یکی بسبب خاک پدید A و نزدیک بسبب این خاک پدید آید این دوروح بسبب آن يك خاک چون آینه شوند در برابر M || 4 پیدا شود ... والله اعلم بالصواب C : پیدا شود همچنانکه دو آینه برابر یکدیگر بدارند و شمع یکی بدان دیگر بازی افتد و هر دو بسبب یکدیگر روشن تر شوند و نباید دانستن که روح مرد زیارت کننده را قوت زیادتی علم و تجلی نیست اما روح جدا شده از تن قوت تجلی دارد لکن قوت کسب زیادتی ندارد چون هر دو روح بواسطه آن خاک در برابر یکدیگر افتادند آن تجلی روح جدا شده برین مرد زیارت کننده تا بد و او از وی اثری باید و از آن تجلی روح وی قوت گیرد و از زیادت معرفت و طاعت زیارت کننده اثر روح گذشته رسد و بسبب زیادتی درجات گردد و این سخن از اسرار غیب است که حکمت زیارت کردن گذشتگان از راه مکاشفه معلوم شود A پیدا آید همچنانکه دو آینه در برابر یکدیگر بدارند نور شمع هر یکی بان دیگر میرسد و بازی آید و هر دو بسبب یکدیگر روشن تر شوند و نباید دانستن که روح مرد زیارت کننده را قوت کسب و زیادتی علم و عمل هست اما روح جدا شده را قوت تجلی هست لیکن قوت کسب و زیادتی علم و عمل ندارد و چون هر دو روح بواسطه آن خاک در برابر یکدیگر افتادند بدان قوت تجلی روح جدا شده بدین روح مرد زیارت کننده تا بد و از وی اثر باید و از تجلی روح او قوت گیرد و از زیادتی معرفت و طاعت این مرد زیارت کننده اثر روح مرد گذشته میرسد و آن سبب زیادتی درجات او گردد و این سخن سخت باریک است و این از اسرار عالم غیب است و حکمت زیارت کردن گذشتگان از راه مکاشفه معلوم
 M شود

- فرزند محمد افاض الله علیه سجال الرحمة والرضوان والغفران بگذشت
هرچه ازین ضعیف در حساب بشریت است جسمیت در تنور سوزان است 3
و هرچه در حساب صفوت و ملک است نصیب آن «فروح و ریحان
(۸۹ / ۶۵)» است ابو جعفر منصور را پسری وفات کرد امام ابو حنیفه
رضی الله عنه در رفت و گفت با امیر المؤمنین رحمت خدا بسر ترا بهتر از شفقت 6
تو و ثواب خدای ترا بهتر از بسر؛ یقین دایم که رحمت خدا بران مرحوم
بیشتر است از شفقت من زیرا که هر شفقت که در دل من باشد آفریده
حق بود، اگر از بیش رحمت حق نبودی در دل خلق شفقت کی بودی؛ 9
او بنده ضعیف محض جلال و درگاه کرم رفت؛ امید دارم که او را انجا بهتر
بود که انجا یا کهیمص (۱ / ۱۹) یا حم عسق (۱ / ۴۲) یا هو یا من لاهو الا
هو یا من لا اله الا هو یا غالباً علی الدهر و المکان یا غنیا عن الحدوث و الامکان 12
افض علی ذلك الضعیف سجالة الرحمة والرضوان والعفو والغفران انک انت
الملك الدیان؛ حاصل چشمی دارم گریان و دلی بران و راضی بحکمهای خدای
جهان، «ربنا آتنا من لدنک رحمةً و هدیةً لنا من امرنا رشداً (۱۸ / ۱۰)» 15
برحمتک یا ارحم الراحمین و صلی الله علی خیر خلقه محمد و آله و علی صفوته من
بربته و المرسلین. تمت هذه الرسالة.

2 فرزند MAC: فرزند عز؛ F: سجال؛ C: اصناف FA احسان M || 8 هرچه FA: هر آنچه M || 4 ملکی است AC: ملکیت MF: ان C: او AF - M || 5-6 وفات... یا امیر
AC: وفات یافت امام اعظم ابو حنیفه رضوان الله علیه در وقت فرمود یا امیر M: در رفت CA:
بزد او رفت F. رضی الله C: رحمة الله A || 7 تو و ثواب... بسر FA C: تست و ثواب خدا تعالی
ترا بهتر از آن بسر M || 8 بیشتر... شفقت من A C: بیش از آنست که شفقت من F: آفریده...
اگر AC: آن شفقت آفریده حق است بس اگر FM || 10 رفت امید C: رفت و بازگام کبریا
پیوست امید A || 11 که انجا C: از انجا انشا الله A: بود که C: باشد که انجا چه آن عالم رحمتست
و مغفرت M: یا کهیمص... یا من C: یا کهیمص یا هو یا من هو یا من لاهو الا هو یا من M || 11-15 یا...
هنا الرسالة C: - A || 18 سجالة... انک C: سجال الرضوان و الغفران و العفو عند انک M || 15-17
ربنا... الرسالة C: و الله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب فرغ من کتیب هذه النسخة يوم اثنين التاسع
والمشرس ذوالقعدة من شهر سنة ۹۳۵ بقصبة مناسر حماها الله تعالی عن الافات... کتبه الفقیر محمد بن
مصطفی M تمت الرسالة فی النفس و تحقیق زیارت القبور بمون الله و حسن توفیقه و الحمد لله رب العالمین F
تم الرسالة فی يوم الاربعاء الثالث من شهر ذی القعدة سنة ۶۸۶ هجره A